

НАУКОВИЙ ЖАРГОН ОЧИМА ПИСЬМЕННИКІВ І ФІЛОСОФІВ

У статті розглянуто критичні оцінки, які давали письменники та філософи різних часів і народів малозрозумілому науковому мовленню. Ці оцінки засвідчують, що проблема наукового жаргону лишається назрілою вже не одне століття.

Ключові слова: науковий стиль, науковий жаргон, ставлення до мови.

Якщо історія, структура та побутування мови — традиційні предмети мовознавства, то такий предмет, як ставлення людей до мови, потрапив у поле зору лінгвістів порівняно недавно. Найбільше цим зараз опікується соціолінгвістика. Проте інші галузі теж могли б унести свою лепту в цю нову й перспективну сферу досліджень.

Скажімо, історична стилістика вивчає, як змінювалися функціональні стилі мови упродовж їхнього існування — від зародження до сучасності. Повноправним напрямом її досліджень міг би стати й розвиток уявлень про ці стилі. Як приклад таких досліджень пропонуємо розвідку про те, як письменники та філософи різних часів і народів ставилися до наукового жаргону.

Науковий жаргон ми визначаємо як спотворену форму наукового мовлення, покликану надати неістотним або неновим ідеям видимості важливості й новизни. Йому властиві багатослів'я, зловживання термінами й запозиченнями, закладна будова речень і, як наслідок, — малозрозумілість.

На перший погляд науковий жаргон здається чимось випадковим, неістотним і навіть курйозним. Але це тільки тому, що його досі серйозно не досліджували. Аналіз літературно-філософських джерел переконує, що стилістично дефектні наукові тексти — не таке вже й рідкісне явище. З'явилося воно не вчора, а має давнє історичне коріння.

Оцінки письменників і філософів не є, строго кажучи, фаховими лінгвістичними оцінками. Проте хіба цим людям можна закинути некомпетентність у питаннях стилю? Їхні погляди саме й цікаві як зразок сприйняття мовного явища певним суспільним прошарком. Огляд їхніх оцінок дає змогу показати науковий жаргон у ретроспективі та в ширшому соціокультурному контексті.

У художній літературі найперші згадки про науковий жаргон належать, очевидно, добі Відродження. Один з улюблених мотивів тогочасних письменників — висміювання догматичної теології.

Головна героїня трактату Еразма Роттердамського «Похвала Глупоті» так говорить про мову богословів: «Я й сама не раз сміялася з тих добродіїв, які вважають, що чим більш по-варварському і грубо белькочуть вони, тим вони мудріші... Та вони навіть пишаються з цього, бо вважають, що коли їх не розуміє

простолод, то їхня мова дуже глибокодумна»¹. Недалеко від богословів пішли й ритори, для яких верх витонченості — «уміння густо мережати латинські промови грецькими дотепами чи висловами». Коли ж бракує й чужомовних слів, вони «вишукують десь у напівзотлілих од часу рукописах кілька застарілих слів і цим ще більше напускають читачеві туману»².

Німецька анонімна пародія XVI ст. «Листи темних людей» піднімає на глум схоластичні розумування кліриків. Один з дописувачів, Фома Кандиба, переймається «важливим» питанням: чи можна про одного вченого говорити, що він «член десяти університетів», коли той самий член не може належати кільком тілам і чи не правильніше було б цьому вченому сказати про себе: «Я — члени десяти університетів»³.

Ф. Рабле в романі «Гаргантюа та Пантагрюель» пародіює мудровані назви «прегарних» книжок із бібліотеки абатства святого Віктора: «Про розгризання свинячого сала у трьох книгах, твір вельмишановного брата Любена, духівника провінції Верзіння», «Десять тижнів дебатів на Константському соборі над закрутистим питанням: Чи може Химера, гудучи в порожнечі, поглинути вторинні інтенції?», «Молитвобубоніння у братів целістинців», «Зубоклацання у гольтіпацтва», «Всрацідлубання по-хірургічному»⁴.

Відомий памфлет Дж. Свіфта «Казка бочки»⁵ скерований передусім проти церковників. Проте в багатьох розділах майстерно спародійовано наукоподібну, педантичну манеру письма тогочасних учених — авторів численних «трактатів». Дж. Свіфт відтворює розлогі мудрування про священне походження інституту критики у вигляді довжелезної плетениці цитат, почасти справжніх, почасти вигаданих. При цьому показує, що за таким нанизуванням слів ховаються порожнечя й убозтво думки. Автор передбачав, що начотництво в науці зникне ще нескоро.

Із XIX ст. на терени Російської імперії масово потрапляє німецька філософська література й починає впливати на книжні стилі російської мови. В. В. Виноградов так описав наслідки цього процесу: «Поряд із потягом до захарщення літературної мови зайвими запозиченнями, ... розвивається манера штучно-книжного, синтаксично заплутаного викладу. Описова, пишномовна фраза затуляє просту назву предмета, поняття. Терміни відриваються від речей. Павутиння фраз оповиває дійсність»⁶.

Як ставляться до цього російські письменники? Чи може такий стиль правити за зразок для розвою літературної мови? Публіцист і видавець М. І. Греч обурено пише про «дику, темну, незрозумілу й безглузду мову, яка вдирається в нашу словесність під іменем філософської, й полягає у псевдонаслідуванні стилю філософів німецьких, і не має ані глузду, ані сенсу»⁷. Поет і критик П. А. В'яземський нотує: «Вплив німецької мови й німецької фразеології, там, де він у нас трапляється, виявляється шкідливим. Німці полюбляють блукати й відшукувати собі дорогу в тумані й у звивинах переплутаного лабіринту. Темна фраза

¹ *Роттердамський Е.* Похвала Глупоті. Домашні бесіди / Пер. з лат.— К., 1993.— С. 74.

² Там же.— С. 19.

³ *Листи темних людей* / Пер. з лат.— К., 1987.— С. 126.

⁴ *Рабле Ф.* Гаргантюа та Пантагрюель : У 2 т. / Пер. зі старофр.— Л., 2004.— Т. 1.— С. 235–240.

⁵ *Свіфт Д.* Казка бочки. Написана для загального вдосконалення людства / Пер. з англ.— К., 1958.— 40 с.

⁶ *Виноградов В. В.* Избранные труды : История русского литературного языка.— М., 1978.— С. 60.

⁷ *Греч Н.* Чтения о русском языке : В 2 ч.— СПб., 1840.— Ч. 1.— С. 163

для німця — знахідка, головоломна гімнастика взагалі німцеві до вподоби. Французи полюбляють і полюбляли ясний день і бити, велику дорогу. Російській мові теж потрібні ясність і рівний гостинець»⁸. Доречно відзначити, що німецьких філософів неоднозначно сприймали й на самій батьківщині. Г. Гайне називає їхні праці наскільки ґрунтовними, настільки ж і незрозумілими, додаючи: «Яка користь народу від зачиненої житниці, коли немає до неї ключів?»⁹.

Російсько-німецький філософський жаргон¹⁰ висміяв М. В. Гоголь у другому томі «Мертвих душ». Чичиков, оглядаючи книгозбірню полковника Кошкарьова, натрапляє на книжку «Філософія, в сенсі науки». Поряд стояли шість томів під назвою «Пропедевтичний вступ до теорії мислення в їх спільності, сукупності, сутності та в застосуванні до розуміння органічних начал обопільного роздвоєння суспільної продуктивності». І далі: «Хоч яку книгу розгортав Чичиков, на кожній сторінці — *прояв, розвій, абстракт, замкнутість, зімкнутість*, і чортзна-чого там тільки не було»¹¹. Сам цей полковник Кошкарьов, ставши поміщиком, завалив господарство, зубожів, зате створив «ідеальну» систему управління маєтком у вигляді присутствених місць, комісій, підкомісій і документообігу між ними.

Чимало дошкульних стріл у незграбну книжну мову випустив прозаїк і сходознавець Й. І. Сенковський. За часів формування російської літературної мови він обстоював легкий стиль із короткими реченнями, критикуючи громіздкий, із задовгими періодами виклад.

Росіянин, уважав Й. І. Сенковський, зазвичай «мислить коротко, висловлюється стисло, пропускає всі зайві думки, перестрибує через усі маленькі парканки думки, і прагне прямо до мети»¹², невимушена російська мова «полюбляє говорити швидкими, короткими реченнями, і пов'язує їх суворою логічною послідовністю думок, а не всілякими сполучниками»¹³. Натомість багато-хто вполюбував витягувати важкі фрази «на величезні дистанції, куди око не сягне, думка не залетить», склеюючи їх сполучниками «бозна-якого століття й мови» — *ибо, кой, а потому, а посему*. «За допомогою цих негодящих слів вони так скалічили російську мову, що створили для себе окремих книжковий діалект, ... діалект, ані зворотами, ані періодом, ані розташуванням слів, ані логікою, ані гармонією, ані кольором, ані рухом, нічим не схожий на те, що ми бачимо в нашій природній російській мові»¹⁴. Прагнення витягувати всі речення «на півтора аршина довше ідей, які вони висловлюють» Й. І. Сенковський називав *довгоумством*. Звичку насичувати виклад важкими й довгими фразами він приписував мотиву «задля звітності», і теж добачав тут вплив німецького періоду, який «каменем лежить на грудях нашої мови й не дозволяє йому рухатися вільно й поготів мати свою національну ходу»¹⁵.

В Україні шляхами розбудови літературної мови переймався І. С. Нечуй-Левицький, який закликав узяти за взірець книжної мови «язик сільської баби з її синтаксисом». Звісно, з висот сьогодення цей заклик бачиться суб'єктивним і

⁸ *Вяземский П. А.* Полное собрание сочинений : В 12 т.— СПб., 1883.— Т. 8.— С. 488.

⁹ *Гейне Г.* К истории религии и философии в Германии / Пер. с нем.— М., 1994.— С. 22.

¹⁰ Термін В. В. Виноградова (*Виноградов В. В.* Избранные труды. Язык и стиль русских писателей : От Карамзина до Гоголя.— М., 1990.— С. 297).

¹¹ *Гоголь Н. В.* Мертвые души; Выбранные места из переписки с друзьями.— М., 2004.— С. 367.

¹² *Сенковский О. И.* Собрание сочинений : В 9 т.— СПб., 1859.— Т. 8.— С. 212.

¹³ Там же.— С. 214–215.

¹⁴ Там же.— С. 209.

¹⁵ Там же.— С. 216.

навіть примітивним. Проте не забуваймо, що живе народне мовлення письменник вивисував саме на тлі незграбного стилю, поширеного в тогочасній літературі: «Замість довгих книжних періодів (у німців часом завдовжки з листок), котрими ніколи не говорив ні один народ на світі, народна річ вносить у книжки рубану, уривчасту мову, швидку, шпарку й живу, як сама життя. Нехай про одне те саме діло розкаже вчений чоловік таки українським язиком і про те саме діло розкаже сільська цікава баба. Вчений чоловік безперемінно буде сукати довгі стрічки по книжному звичаю, а сільська баба так чесне язиком, як кресалом, що аж посипляться іскри поезії»¹⁶. Якщо відкинути надмірну категоричність, у позиції І. С. Нечуя-Левицького залишиться цілком слухна думка про те, що між книжною та розмовною стихіями не повинно бути непрохідного муру. Зрештою, в історії української літературної мови взаємодія цих двох стихій була природною й приводила до їх взаємозбагачення.

Упродовж XIX ст., коли більшає кількість наукових публікацій, письменники діляться думками про «мовне обличчя» наукового стилю. Визнаючи безперечну суспільну вагу науки, вони разом із тим закидають ученим стилістичне недбальство, брак ясності й доступності.

Ось деякі характерні думки. А. П. Чехов: «Наші пани геологи, іхтіологи, зоологи та інші страшенно неосвічені люди. Пишуть такою суконною мовою, що не лише нудно читати, а навіть часом доводиться фрази переробляти, щоб зрозуміти. Зате важливості й серйозності хоч залися. По суті, це свинство»¹⁷. І. Я. Франко: «...Учений, викладаючи нам здобутки науки, мусить послуговуватись мовою, і то не якоюсь абстрактною, а тою звичайною, витвореною історично, привичною для нас»¹⁸. Ф. М. Достоєвський: «У наш час... уважають собі за особливу честь неясність, важкість і кучерявість стилю, імовірно гадаючи, що все це сприяє глибокодумності»¹⁹. М. В. Гоголь: «Не можна уявити, не відчувши, який шкідливий вплив виникає від того, якщо стиль професора в'ялий, сухий і не має тієї жвавості, яка не дає думкам ані на хвилину розсипатися. Тоді не врятує й сама вченість: його не будуть слухати»²⁰.

Гостро критичні оцінки давав Л. М. Толстой. «Нам здається, — писав він, — що наука лише тоді наука, коли людина... розводить на особливому науковому жаргоні туманні, самій їй напіврозумілі теологічні, філософські, історичні, юридичні, політико-економічні мережива умовних фраз...»²¹. Він називає інтелігентів безсилимими людьми, що заплуталися у своїх неясних поняттях, виражених ще більш неясними словами: «І ці люди хочуть просвітити народ тією порожньою, бундючною і громіздкою балаканиною, яка зветься в них наукою та освітою»²². З наукових текстів, на думку Л. М. Толстого, чимдалі більше витісняють людську мову. Натомість «запановує науковий волапюк, який відрізняється від справжнього волапюку лише тим, що справжній волапюк називає реальні предмети й поняття, а науковий — нереальними словами називає нереальні поняття»²³.

¹⁶ Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови : У 2 ч.— К., 1959.— Ч. 1.— С. 336.

¹⁷ Чехов А. П. Полное собрание сочинений и писем : В 30 т.— Письма : В 12 т.— М., 1976.— Т. 4.— С. 27.

¹⁸ Франко І. Я. Зібрання творів : У 50 т.— К., 1981.— Т. 31.— С. 46.

¹⁹ Достоевський Ф. М. Собрание сочинений : В 15 т.— СПб., 1993.— Т. 11.— С. 62.

²⁰ Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений : В 14 т.— М. ; Ленинград, 1952.— Т. 8.— С. 29.

²¹ Толстой Л. Н. Полное собрание сочинений : В 90 т.— М., 1951.— Т. 30.— С. 190.

²² Там же, 1936.— Т. 38.— С. 289.

²³ Там же, 1936.— Т. 26.— С. 319.

У ХХ ст. письменники з різними художніми цілями стилізують науковий жаргон, пародіюють властиві йому штампи та кострубатості. Серед зарубіжних наведемо М. Твена (повість «Три тисячі років серед мікробів»), Дж. Джойса (роман «Улісс»), К. Чапека (роман «Війна із саламандрами»), Т. Манна (роман «Пригоди авантюриста Фелікса Круля»), З. С. Паперного (фейлетон «До питання про золоту рибку»). Серед українських — Ю. О. Івакіна (гуморески «Піп та собака», «Герострат»), П. А. Загребельного (роман «Розгін»), О. Ф. Черногуза (роман «Аристократ із Вапнярки») тощо. Як зразок стилізації наведемо уривок з роману П. А. Загребельного «Розгін»:

«У найзагальнішому вигляді її [математизацію — *авт.*] можна визначити як універсальну процедуру, що полягає в такому. Теоретичне зображення явища, тобто огрублена, схематизована й ідеалізована імітація нашої уяви, концептуальних уявлень певної наукової галузі, геометричних структур тощо. Дуже часто теоретичні зображення, побудовані з допомогою засобів однієї галузі, припускають імітацію засобами інших галузей. Відтворення теоретичних побудов однієї галузі засобами іншої називають застосуванням першої до другої. Скажімо, якщо теоретичні структури хімії передано концептуальними засобами фізики, йдеться про фізикалізацію хімії. Такий же смисл вкладається в слова про арифметизацію класного аналізу, геометризацию алгебри, кібернетизацию біології та ін. У цьому розумінні вживається термін математизация»²⁴.

Термін *новомова* Дж. Орвелл запровадив у романі «1984» (1949), але відповідне явище описав раніше — в есе «Політика й англійська мова» (1946)²⁵. Прозаїк із тривогою відзначає занепад мови, бо її дедалі частіше використовують задля маніпуляцій, як засіб не виражати, а приховувати думку. Це стосується не лише політичної, а й наукової комунікації (Дж. Орвелл критично цитує англійських професорів). Автори мислять поверхово, недбало організують думки, неточно добирають слова, уникають конкретики й образів, здатних прояснити суть тексту. Замість простих дієслівних присудків уживають «розщеплені» присудки, замість герундіальних зворотів — номінальні, замість активного стану — пасивний. Найбільше мовлення потерпає від засилля беззмістовних слів і зворотів — штампів. Нанизувати їх нескладно, адже вони звільняють від необхідності думати самому. «Поганих авторів, — пише Дж. Орвелл, — надто в галузях науки, політики й соціології, переслідує думка, що латинізми й грецизми шляхетніші за слова давньоанглійського походження»²⁶. Лавина латинізмів застилає предмети, стираючи їхні обриси й приховуючи деталі. «Ніколи не вдавайтеся до чужих або наукових слів, і до жаргону теж, якщо можете підшукати відповідник з розмовної мови» — радив Дж. Орвелл²⁷. Він був певен, що новомову в політиці й науці можна здолати, якщо критикувати й висміювати авторів, які нею пишуть.

У СРСР увагу до спотворення мови привернула книжка Корнія Чуковського «Живий як життя», у якій він охрестив бюрократичний жаргон словом *канцелярит*²⁸. Ішлося, однак, і про недолугий стиль наукової літератури: канцелярит «укоренився... й у шкільні підручники, й у критичні статті, й навіть, хоч як це дивно, в дисертації, особливо з гуманітарних наук»²⁹. Як можна, дивувався автор, писати про літературних класиків, справжніх майстрів слова, суконними й

²⁴ Загребельний П. А. Розгін : У 2 т.— Х., 2003.— Т. 2.— С. 279–280.

²⁵ The English Language. Essays by Linguistics and Men of Letters : In 2 vol. / Ed. W. F. Bolton, D. Crystal.— Cambridge, 1969.—Vol. 2.— P. 217–228.

²⁶ Ibid.— P. 221.

²⁷ Ibid.— P. 228.

²⁸ Чуковский К. Сочинения : В 2 т.— М., 1990.— Т. 1.— С. 467–651.

²⁹ Там же.— С. 589.

недорікуватими фразами, як-от *лінія відсутності, фронт нерозуміння, у силу слабкості світогляду, смуга застою, показ Пушкіним* тощо. Корній Чуковський припускав, що канцелярит розквітнув десь із середини 1930-х років, і відзначав, що на початок 1960-х уже почав занепадати³⁰. Проте, як ми бачили, канцелярит у науці з'явився набагато раніше, а пізніше не тільки не занепадав, а розквітнув ще більше.

Із письменників початку XXI ст. наведемо думку американського прозаїка Д. Ф. Воллеса: «Вважаю англійську наукову мову³¹ не стильовим різновидом, а безглуздим спотворенням літературної мови. Вона мені огидна навіть більше за пишномовну незв'язність президентських промов... або калічені розп'ятування діловим жаргоном»³². Д. Ф. Воллес підозрював, що тексти затемнюють науковці, невпевнені в собі: у такий спосіб вони силкуються зажити слави інтелектуалів. Науковий жаргон письменник прирівнював до ракової пухлини, що дала метастази й у гуманітарні, й у художні тексти³³.

Завершимо огляд письменницьких оцінок цитатою П. А. Загребельного: «Від нашого недавнього минулого ми одержали в спадок безліч другорядних кандидатів і навіть докторів наук, які вкрай примітивно мислять і ще примітивніше пишуть»³⁴.

З одного боку, всі ці несхвальні оцінки можна потрактувати як суб'єктивні. Адже якщо науковий текст незрозумілий письменникові, це не означає, що він незрозумілий іншим, що він неправильний і непотрібний. З другого боку, оцінки належать літературним класикам — найосвіченішим людям свого часу, людям, яким не відмовиш у мовному смаку, загостреній чутливості до слова. Через це маємо визнати, що раціональне зерно в їхніх міркуваннях є.

Критичні оцінки можна було б пояснити тим, що науковий стиль упродовж XIX ст. саме формувався, його норми й комунікативні якості ще не усталилися і більшість його зразків справді стояла далеко від вимог стилістичної досконалості (як ми її розуміємо сьогодні). Тим-то письменницька критика була корисною, бо допомагала вченим шліфувати своє мовлення, а мовознавцям підказувала орієнтири для нормування наукового стилю. Але ми бачимо, що критика наукового жаргону лунала й у XX ст., коли науковий стиль уже більш-менш сформувався. Більше того, ця критика лишається актуальною й тепер.

Проблема наукової мови, її ясності й точності привертала увагу також багатьох філософів. І це зрозуміло. По-перше, гносеологія передбачає аналіз мови як засобу пізнання. По-друге, філософія оперує поняттями високого рівня узагальнення, часто — умоглядними, розмитими, що створює сприятливий ґрунт для неясності й термінологічної плутанини. Не заглиблюючись у суто філо-

³⁰ Там же. Оскільки Корній Чуковський читав англійських авторів в оригіналі, заманливо припустити, що ідею «канцеляриту» могла навіть згадана стаття Дж. Орвелла. Щоправда, підтвердженн цьому не виявлено. Твори Дж. Орвелла, якщо й доходили до СРСР, то зберігалися в спецхрані. А у Велику Британію Корній Чуковський по війні потрапив лише 1962 р., уже після появи своєї статті «Канцелярит» у московській «Літературній газеті» (9 і 16 вересня 1961 р.).

³¹ Із контексту випливає, що авторові йдеться не так про наукову англійську (academic English), як саме про науковий жаргон (academese).

³² Wallace D. F. Tense Present: Democracy, English, and the Wars over Usage // Harper's Magazine.— 2001, April.— P. 55.

³³ Ibid.

³⁴ Письменники про мову й освіту. Павло Загребельний // Урок української.— 2004.— № 10.— С. 7.

софську проблематику, простежимо, як оцінювали недоладне й малозрозуміле фахове мовлення філософи.

Першу розгорнуту критику зловживань мовою знаходимо в Дж. Локка³⁵. Він уважав, що перед тим, як міркувати про засади правильного пізнання, доцільно проаналізувати практику мововжитку. Цей аналіз показує, що мова допускає безперешкодне жонгливання абстракціями й неточними словами, а тому її важко назвати досконалим знаряддям пізнання. Але винна в цьому не тільки мова. Неясність і плутанину в поняттях Дж. Локк ставить на карб і самим мовцям, які: 1) вживають слова, не маючи в голові відповідних понять; 2) не розуміють значення слів; 3) називають словами «нетверді» й плутані поняття; 4) уживають слова в незвичному значенні чи контексті. Як приклад Дж. Локк наводив хаотичне, необдумане використання термінів *субстанція, безконечність, вроджені ідеї*. Зазвичай мовні зловживання виникають ненавмисно: через брак знань, неуважність, невисоку культуру мислення. Проте від проникливого ока філософа не приховалися й корисливі мотиви. Оскільки термінологічні спекуляції нерідко справляють враження глибокої істини, вони є найлегшим способом захистити нісенітницю й домогтися незаслуженої слави³⁶.

Дж. Локк чи не найпершим підкреслив важливість комунікативних якостей мови. Вона має не просто повідомляти думки й передавати знання, а робити це якомога легше й швидше. Якщо мова не виконує цієї функції — нею зловживають³⁷. Як із цим боротися? Англійський філософ радить точно вживати слова, обумовлювати їхні значення, послідовно дотримуватися цих значень, уникати слів, за якими не стоять поняття. У такий спосіб люди зможуть позбутися помилкових поглядів. Мова, уважав Дж. Локк, покликана примножувати знання, а не затягати істину туманом.

Низька стилістична й термінологічна культура деяких філософських текстів давала підстави взагалі виводити ці тексти за межі науки. Так, К. А. Гельвецій уважав схоластичну метафізику не наукою, а «невтямним жаргоном»³⁸: «Вона тішить тільки хибний розум, що пристосовується до безглузвих висловів; тільки неука, що слова бере за речі; тільки шахрая, що хоче людей морочити. Людина розумна зневажає її»³⁹. Будь-яку не сперту на досвід метафізику К. А. Гельвецій називав мистецтвом зловживати словами. Д. Г'юм теж уважав, що метафізичні роздуми тривалий час дискредитує «незрозумілий жаргон», який робить філософію туманною, непроникною, хоч і надає їй подоби науки й мудрості. Єдиний універсальний засіб здолати його — точне й правильне міркування⁴⁰. Для Е. Б. де Кондільяка брак ясності — серйозна перешкода на шляху до істини. Філософ пише про хибний синтез, який «обплутує істину купою неясних понять, думок, помилок і створює собі жаргон, який приймають за мову наук і мистецтв»⁴¹. «Немає такої гіпотези, хоч і якої невтямної, що її не можна було б захистити, користуючись цим жаргоном»⁴².

³⁵ Локк Дж. Сочинения : В 3 т. / Пер. с англ.— М., 1985.— Т. 1.— С. 548–582.

³⁶ Там же.— С. 553.

³⁷ Там же.— С. 563.

³⁸ В оригіналі «jargon inintelligible» (*Helvétius C. A. Œuvres complètes : De l'homme.*— Paris, 1818.— P. 156).

³⁹ Гельвецій К. А. Про людину, її розумові здібності та її виховання / Пер. з фр.— К., 1994.— С. 125.

⁴⁰ Юм Д. Сочинения : В 2 т. / Пер. с англ.— М., 1996.— Т. 2.— С. 11, 18.

⁴¹ Кондильяк Э. Б. Сочинения : В 3 т. / Пер. с фр.— М., 1983.— Т. 3.— С. 254.

⁴² Там же.— Т. 1.— С. 169.

На думку А. Шопенгауера, науковим жаргоном «можна цілими днями говорити, нічого не сказавши»⁴³, а суть його розкриває арабська приказка «Шум млина я чую, а борошна не бачу»⁴⁴. Серед авторів малозрозумілих текстів найбільше перепало Г. Гегелю. Його філософію А. Шопенгауер без зайвих церемоній назвав нісенітницею, безглуздя, а його самого — бездарним і нахабним дурисвітом⁴⁵. А. Шопенгауер обурювався, що розрекламоване університетами гегелівське вчення ввергло Німеччину в стан здичавіння та філософського безкультур'я, і пророкував, що в майбутньому воно залишиться пам'яткою німецькій дурості⁴⁶.

Роздратована критика А. Шопенгауера навряд чи цілком слухна, бо в гегелівській концепції він до ладу не розібрався. Щоправда, не тільки з власної вини, адже Г. Гегель, якщо зважити на мовне оформлення його праць, особливо й не намагався бути зрозумілим, у нього важко знайти щось викладене ясно⁴⁷. Доречно зауважити, що сам А. Шопенгауер прагнув бути антиподом свого ідейного супротивника як у філософських ідеях, так і у викладі цих ідей. Його *magnum opus*, книгу «Світ як воля й уявлення» відомий історик німецької філософії А. В. Гуліга оцінив так: «Яскраво написана, вона вигідно відрізнялася від суконної прози професійного німецького гелертерства»⁴⁸. Порівняймо також оцінку Ф. Ніцше: «Я розумів його так, наче він писав для мене»⁴⁹.

Серед російських мислителів XIX ст. «непроникність» наукових текстів найбільше непокоїла О. І. Герцена. Він уважав, що наука «навмисно говорить мовою незрозумілою, щоб за лісом схоластики приховати сутність основних думок»⁵⁰. Цією мовою вона «наскільки висловлювалася, настільки ж і ховалася»⁵¹. Штучність і важкість наукової мови О. І. Герцен пояснював двома причинами. По-перше, наука довго розвивалася в академіях, осторонь життя, мало зважаючи на практичні потреби («Наука на палці просьби про хліб подає каміння»⁵²). По-друге, в минулому нові наукові істини суспільний загал часто сприймав неоднозначно, якщо не вороже. Тим-то вчені боялися бути зрозумілими й, щоб уникнути переслідувань, мусили зберігати наукове знання в таємниці. Звідси — герметичність їхнього мовлення.

І хоч відтоді, веде далі О. І. Герцен, ставлення до науки поліпшилося, каста вчених і досі «оточує науку лісом схоластики, варварської термінології, важкою і потворною мовою»⁵³. Молоді філософи не перекладають чужі терміни, а переносять їх у російські тексти живцем, додаючи лише питомі закінчення. Пишучи про філософські кола середини XIX ст., О. І. Герцен зауважує: «Ніхто в ті часи не відрікся би від отакої фрази: “Конкресцирування абстрактних ідей у сфері

⁴³ В оригіналі «gelehrten Jargon» (*Schopenhauer A. Der Satz vom Grunde: Über den Willen in der Natur. Die beiden Grundprobleme der Ethik.* — München, 1912. — S. 299).

⁴⁴ *Шопенгауэр А.* Мир как воля и представление : В 2 т. / Пер. с нем. — М., 1993. — Т. 2. — С. 21.

⁴⁵ Там же. — Т. 1. — С. 6, 506; Т. 2. — С. 164.

⁴⁶ Т. 2. — С. 12; Т. 1. — С. 516.

⁴⁷ К. Капп, колишній студент Г. Гегеля, 1829 р. видав різко критичну книгу «Гете, Шеллінг, Гегель». У відповідь останні два герої книги надіслали авторові гнівні листи. З цього приводу відомий австрійський журналіст М. Г. Зафір не без гумору зауважив: «Філософи думають тьмяно, але сваряться досить-таки ясно» (*Pinkard T. Hegel : A Biography.* — Cambridge, 2001. — P. 615–616).

⁴⁸ *Гулыга А. В.* Гегель. — 2-е изд. — М., 1994. — С. 141.

⁴⁹ *Ніцше Ф.* Повне зібрання творів : У 15 т. / Пер. з нім. — Л., 2004. — Т. 1. — С. 289.

⁵⁰ *Герцен О. І.* Вибрані філософські твори : У 2 т. / Пер. з рос. — К., 1951. — Т. 1. — С. 11.

⁵¹ *Герцен А. И.* Сочинения : В 2 т. — М., 1985. — Т. 1. — С. 188.

⁵² *Герцен О. І.* Вибрані філософські твори. — Т. 1. — С. 11.

⁵³ Там же. — С. 41.

пластики являє собою ту фазу самошукаючого духу, в якій він, визначаючись для себе, потенціюється з природної іманентності в гармонійну сферу образного усвідомлення в красі”. Цікаво, — пише далі автор, — що тут російські слова... звучать ще іноземніше, ніж латинські»⁵⁴.

О. І. Герцен самокритично визнавав, що й сам замолоду вдавався до такого стилю. В. Г. Белінський оцінював його ранні «Листи про вивчення природи» як написані «тарабарською мовою». За словами критика, якщо він щось і зрозумів у «Листах», так це тільки тому, що має за собою «десяток нещасних років колобродства німецькою філософією»⁵⁵. Згодом мова О. І. Герцена зазнала показової еволюції, і його твори зрілого періоду заслуговують на високу стилістичну оцінку.

У середині ХХ ст. заплутаність і малозрозумілість філософських текстів привели до «повстання проти метафізики» й появи цілого напрямку — лінгвістичної філософії. Його ключовою фігурою був австро-британський мислитель Л. Вітгенштайн. Інженер за фахом, він не терпів неясностей і невизначеностей, а тому прагнув отримати у філософії, якою сильно зацікавився, такі ж строгі результати, що й у природничих науках.

Джерело неясностей він убачав не так у плутаному мисленні, як у мові. Через свою нечіткість, ускладненість, двозначність вона затемнює логічну форму думки, змішує правильні й безглузді висловлювання: «Мова маскує думку. І маскує так, що із зовнішньої форми маски не можна скласти уявлення про форму замаскованої думки»⁵⁶. Мова породжує безліч псевдопроблем, на які філософи марнують час і зусилля: «Більшість питань і суджень... зумовлені тим, що ми не розуміємо логіки своєї мови»⁵⁷. Якщо попередники зводили появу філософських помилок і неясностей до невмілого вживання мови (власне, до мовлення), то у Л. Вітгенштайна неясність впливає з непристосованості самої мови (як системи) обслуговувати абстрактне мислення, адже генетично вона призначена для повідомлень про конкретні факти. Тобто, помилки породжує сама структура мови, її глибинна граматики.

Щоб усунути з метафізичних роздумів неясні поняття й вислови, Л. Вітгенштайн закликав до аналізу й критики мови: «Мета філософії — логічне пояснення думок... Філософія повинна пояснювати й чітко розмежовувати думки, що звичайно бувають доволі темні й невиразні»⁵⁸. З недосконалості природної мови впливає його ідея створити ідеально-правильну наукову мову, яка б не допускала згаданих псевдопроблем і давала змогу втілити настанову «Усе, що взагалі можна подумати, можна подумати ясно. Усе, що можна вивістити, можна вивістити ясно»⁵⁹.

Пізніше Л. Вітгенштайн пересвідчився, що спроба збудувати «ідеальну» наукову мову помилкова і нездійсненна. Він переглядає свою позицію й корінь метафізичних псевдопроблем починає вбачати в порушенні правил повсякденного слововжитку. Більш перспективним тепер йому видається аналіз природної мови. Філософія має зосередитися на її логічних і смислових відтінках, долаючи складнощі в кожному конкретному випадку. У результаті мають оприявнитися приховані нісенітниця й псевдопроблеми зникнуть самі собою.

⁵⁴ Герцен О. І. Минуте і думи / Пер. з рос.— К., 1957.— С. 231.

⁵⁵ Анненков П. В. Литературные воспоминания.— М., 1989.— С. 253.

⁵⁶ Вітгенштайн Л. Tractatus logico-philosophicus. Філософські дослідження / Пер. з нім.— К., 1995.— С. 36.

⁵⁷ Там же.— С. 36.

⁵⁸ Там же.— С. 41.

⁵⁹ Там же.— С. 42.

Найвищим критерієм осмисленості речень Л. Вітгенштайн оголошує розмовне вживання слів. Саме з таких слів і мають складатися філософські пояснення.

Лінгвістична філософія, хоч і не досягла заявлених цілей, лишила глибокий слід як у філософії, так і в науці в цілому. Вона обґрунтувала вимогу вживати мову чітко, строго, осмислено. Вітгенштайнова теза «Усе, що взагалі можна подумати, можна подумати ясно. Усе, що можна вивісти, можна вивісти ясно» утвердилася як важлива методологічна засада наукового дослідження. Не менш важливою ця теза видається і як критерій стилістичного аналізу наукової мови.

Інший австро-британський мислитель ХХ ст. К. Поппер відомий як теоретик «відкритого суспільства» й критик його ворогів — апологетів «закритого суспільства». Серед останніх опинився Г. Гегель: з його вчення про державу, на думку К. Поппера, виросли тоталітарні режими ХХ ст. Гегелівську філософію він, услід за А. Шопенгауером, уважав «інтелектуальним шахрайством»⁶⁰. К. Поппер заперечував пізнавальний потенціал гегелівської діалектики, а його філософію тотожності називав «безсоромною грою слів»⁶¹. Щоб читач не сприймав його «пишномовний і містифікований жаргон» усерйоз, К. Поппер наводить зразок гегелівської «тарабарщини»:

«Звук — це зміна конкретного стану ізольованості матеріальних часток і його заперечення — так би мовити, суто абстрактна або ідеальна ідеальність цієї конкретності. Та ця зміна, відповідно, є сама по собі безпосереднім запереченням конкретного матеріального існування; тому вона є реальною ідеальністю питомої ваги і зчеплення, тобто теплотою. Нагрівання тіл, що звучать, як від удару, так і від тертя, є проявом теплоти, яка виникає умоглядно разом із звуком»⁶².

Що криється в цьому пасажі? Глибина й насиченість думки чи щось інше? К. Поппер пропонує уважніше вчитатися в останнє речення, в якому «Гегель розкриває сам себе». Речення буквально означає: «Нагрівання тіл, що звучать... є теплотою разом із звуком»⁶³. К. Поппер припускає, що Г. Гегель писав важкозрозумілою мовою навмисне, а поширенню його ідей сприяв авторитет пруської держави, якій філософ віддано служив. Успіх Г. Гегеля породив у суспільно-політичному житті інтелектуальну й моральну безвідповідальність, нову добу, «що нею правлять магія пишномовних слів і сила жаргону»⁶⁴. Боротьбу з «поверховим жаргоном» К. Поппер уважав справою наскільки важкою, настільки ж і нагальною⁶⁵.

До найбільш «темних» і «нечитабельних» мислителів ХХ ст. зазвичай відносять М. Гайдеггера. Його тексти, особливо повоєнного періоду, сповнені складної, надзвичайно заплутаної термінології, у якій годі розібратися навіть тим, для кого німецька — рідна мова. Утім, ці складнощі впливають із новаторства його онтології та місця мови в ній.

М. Гайдеггер розрізняє два буття: несправжнє, яке ототожнює зі світом зовнішніх речей та явищ, і первинне, глибинне, істинне, яке тепер забуте, майже втрачене. Прослідки останнього збереглися хіба що в першоджерелах культури — мистецтві, поезії й особливо в мові. «Лише там, — пише філософ, — де для

⁶⁰ Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги : У 2 т. / Пер. з англ.— К., 1994.— Т. 2.— С. 90.

⁶¹ В оригіналі «shameless equivocation» (Popper K. R. The Open Society and its Enemies : In 2 vol.— London, 1952.— Vol. 2.— P. 40).

⁶² Поппер К. Значч. праця.— С. 35.

⁶³ Там же.— С. 35.

⁶⁴ Там же.— С. 35.

⁶⁵ Там же.— С. 89.

речі знайдено слово, річ — це річ. Лише так вона є»⁶⁶. Слово надає речі буття, немає слова — немає й речі. Тому мова є оселею справжнього буття. Щоб пізнати це буття, треба навчитись уважно прислухатися до того, що «говорить мова», треба «вслухатися в мову». М. Гайдеггер руйнує традиційний поняттєвий спосіб мислення, прагне відродити первозданну дологічну мову, яка відбиває міфологічне сприйняття світу і яку витиснуло сучасне наукове мислення. Саме в таку нерозчленовану, синкретичну мову філософ і закликає «вслухатися».

Химерність текстів М. Гайдеггера — від того, що він намагається говорити «не мовою», а «від імені мови». Його думка настільки виривається вперед, що традиційний філософський інструментарій не годен відтворити її в усій точності й повноті. Тим-то мислитель, експериментуючи з мовою, розбудовує власну поняттєво-термінологічну систему. Вільно оперує коренями й афіксами, користається з легкості німецького словоскладання, наділяє новотвори й давні слова особливим сенсом, іноді — шляхом ускладненої метафоризації. Попри стереотипи, уникає запозичень і не цурається діалектизмів. Окремі ключові терміни використовує в кількох значеннях, нерідко — одночасно. Деякі слова, як-от *Philosophie*, *Ontologie*, навмисно не вживає, для інших створює замітники (замість *Mensch* «людина» — *Dasein* «існування, буття»). Займенники, прислівники, прийменники, сполучники під його пером субстантивізуються. Авторськими є його синтаксис і пунктуація. Оскільки мова, уважає М. Гайдеггер, у своєму справжньому вигляді збереглась у внутрішній формі слів, він часто вдається до етимологізування, вживає слова не в сучасному сенсі, а в першозначенні. Дефіс, поставлений у середині слова, виявляє його етимологічну структуру, відокремлює семантично значущі частини й надає слову інакшого значення.

Т. Адорно, сучасник і опонент М. Гайдеггера, у книзі «Жаргон справжності»⁶⁷ розкритикував поширення його мови в духовному житті Німеччини: вона, мовляв, сприяє консервації соціального режиму. Утім, тексти М. Гайдеггера навряд чи можна вважати жаргоном у нашому розумінні. Неясні вони не через свідоме затемнення, а через прагнення передати нові смисли, які неможливо висловити традиційними засобами. По суті, М. Гайдеггер намагався вимовити невимовне. Якщо його твори й заслуговують на критику, то вона, очевидно, має бути не лінгвостилістична, а суто філософська.

Чи був властивий науковий жаргон творам радянських філософів? Незайве нагадати, що філософії як такої в СРСР не існувало. Замість розмаїття шкіл і напрямів насаджувалася «єдино правильна» доктрина — діалектичний матеріалізм. Філософи мусили обслуговувати панівну комуністичну ідеологію, коментувати класиків марксизму-ленінізму, а історію своєї науки подавати переважно як сутичку між ідеалізмом і матеріалізмом. Радянська філософія жила не так вільними дискусіями, як указівками владних інстанцій. Не дивно, що в такій атмосфері розквітло догматизм і начотництво, повіяло духом середньовічної схоластики.

Усе це закономірно відбилося на стилі. Е. В. Ільєнков, один із найбільш вільнодумних радянських філософів, визнавав: «Нашій філософській літературі часто закидають сірість мови, гнітючу монотонність викладу. І небезпідставно. Дуже довго строго академічний тон здавався цілком природним у науці, що прорікала абсолютні істини найвищого рангу»⁶⁸. Серед радянських філософів,

⁶⁶ Гайдеггер М. Дорогою до мови / Пер. з нім.— Л., 2007.— С. 139.

⁶⁷ Adorno Th. W. Jargon der Eigentlichkeit.— Frankfurt am Main, 1964.— 139 S.

⁶⁸ Ільєнков Э. В. Почему мне это не нравится // Культура чувств : Сб. статей.— М., 1968.— С. 21.

пише О. А. Івін, поширилося небажання й невміння висловлюватися ясно, категорично, висувати власну позицію, протиставляючи її позиціям інших. Дуже рідко можна натрапити на чітке формулювання тези, що її автор збирається обстоювати чи спростовувати⁶⁹. Щоб розв'язати якусь надуману, відірвану від життя проблему, запроваджували численні штучні поняття, проводили між ними тонкі й «особливо тонкі» розрізнення, і все це робили такою неприступною мовою, що виникало відчуття якоїсь інтелектуальної фантазмагорії⁷⁰.

І. М. Дзюба, коментуючи працю «фахівця з національного питання» В. Ю. Маланчука, відзначає: «Доктор наук висловлюється таким “кодом”, таким спеціальним жаргоном, так “иносказательно”, що читачеві нелегко тут щось зрозуміти. Такий “стиль” дуже модний тепер, коли бояться називати речі своїми іменами»⁷¹. В іншому місці І. М. Дзюба стверджує, що цей «маскувальний» жаргон є наслідком розриву між теорією та практикою і виявляється в схоластичних загальниках, навмисно фальшивій фразеології, яка покликана заплутати сліди реальної політики⁷².

Цікаво, що проблему жаргону невдовзі помітили й на високому партійному рівні. Завідувач відділу науки й освіти ЦК КПРС С. П. Трапезников зауважував: «...Деякі філософські праці викладаються такою важкою, заумною мовою, яка створює штучні перепони для їх розуміння. Їхній зміст часом настільки огортається різними псевдонауковими слівцями, що втрачається суть і сенс викладених питань... Не можна допускати, щоб надмірною ускладненістю змісту, словесним жонгливанням приховувались іноді банальні думки, а то й просто беззмістовність»⁷³.

Стурбованість партійного керівництва зрозуміла: «важка, заумна мова» знижувала ефективність пропаганди «марксистсько-ленінського вчення» серед народних мас. У тогочасному посібнику з риторики читаємо: «Головний бар'єр, який заважає широкій пропаганді наукового знання, це — псевдоакадемізм, сірий і заумний науковий жаргон»⁷⁴. Одна з постанов ЦК КПРС підкреслювала: «Теоретичні узагальнення, серйозний, вдумливий аналіз, що збагачує читача, слухача, часом підмінюються пишномовністю, зовнішньою наукоподібністю мови»⁷⁵. Властиві такій мові словесну тріскотнюву, сірий і казенний стиль, багатократне механічне повторювання загальників, ця постанова закликала «рішуче викоринювати з практики»⁷⁶.

Очевидно, що в радянських філософських текстах, які висвітлювали питання ідеології та політики, науковий жаргон змикався і взаємодіяв із новою мовою. В обох соціолектах багато спільного: брак чіткості, розмитість змісту, маніпулятивна спрямованість. Як новою мовою подає дійсність у вигідному, прикрашеному світлі, так і науковий жаргон створює видимість важливості й новизни для ідей, що насправді не є ні важливими, ні новими.

⁶⁹ *Ивин А. А.* О схоластике в советской философии // *Обществ. науки.*— 1989.— № 4.— С. 177.

⁷⁰ Там же.— С. 179–180.

⁷¹ *Дзюба І. М.* Інтернаціоналізм чи русифікація?— К., 2005.— С. 199.

⁷² Там же.— С. 188.

⁷³ *Трапезников С. П.* Общественные науки — могучий идейный потенциал коммунизма.— М., 1974.— С. 46–47.

⁷⁴ *Ножин Е. А.* Основы советского ораторского искусства.— 2-е изд.— М., 1981.— С. 103.

⁷⁵ О дальнейшем улучшении идеологической, политико-воспитательной работы : Постановление ЦК КПСС от 26 апр. 1979 г.— М., 1979.— С. 6.

⁷⁶ Там же.

Серед відносно недавніх подій, що стосуються нашої теми, не можемо проминути скандал навколо статті «Порушуючи кордони: до трансформаційної герменевтики квантової гравітації» (1996). Стаття надійшла до редакції престижного культурологічного часопису «Соціальний текст». Її автор, професор фізики з Нью-Йорка А. Сокал, у річищі постмодернізму розмірковував про суспільні наслідки теорії квантової гравітації та спричинений нею радикальний злам у філософії. Свої думки підкріплював цитатами з праць як відомих фізиків (А. Ейнштейна, Н. Бора), так і не менш відомих французьких філософів (Ж. Лакана, Ж. Деррида). Авторитетне видання прорецензувало статтю, визнало актуальною й опублікувало⁷⁷. Щойно вона вийшла, як А. Сокал у часописі «Лінгва франка» надрукував іншу статтю⁷⁸, в якій оголосив, що перша стаття жодного наукового сенсу не має, а є насправді розіграшем, злою пародією на стиль мислення та викладу модних французьких інтелектуалів. Увесь текст — безглуздий набір «учених» слів і постмодерністських термінів, що маскують відверті дурниці. Жарт має на меті розплющити науковій громадськості очі на порожнечу сучасної постмодерністської філософії.

Публікація спричинила фурор і розголос — не лише в наукових колах, а й у ЗМІ. Ті, хто й раніше підозрював, що «король голий», сприйняли пародію із захватом. Натомість самі постмодерністи або прирівнювали Сокалову критику до «пошуку граматичних помилок у любовних листах», або закликали відправити автора на психіатричну експертизу.

На досягнутому А. Сокал не спинився. Щоб акція не лишилася простим розіграшем, він разом із бельгійським фізиком Ж. Брікманом невдовзі випустив книгу «Інтелектуальне ошуканство»⁷⁹. За рік вийшло її друге, доповнене видання англійською мовою під назвою «Модні дурощі»⁸⁰, перекладене згодом кільканадцятьма мовами. Книга аналізує містифікації, навмисно затемнену мову, плутане мислення, некоректне вживання наукових понять. В окремих розділах проаналізовано праці філософів-постмодерністів — Ж. Лакана, Ю. Кристевой, Л. Тригарай, Б. Латура, Ж. Бодріяра, Ж. Дельоза, Ф. Гваттарі, П. Вірілію, які у своїх теоретичних побудовах охоче використовують ідеї та спеціальні терміни з математики, фізики й інших природничих наук.

Аналіз показав, що компетентність філософів у цих сферах сумнівна. Попри це вони без жодних застережень застосовують фізичні й математичні теорії, жонглюють термінологією точних наук, хизуються перед необізнаними читачами науковим жаргоном, анітрохи не турбуючись про його доречність і навіть зміст⁸¹. А. Сокал і Ж. Брікман доходять висновку, що постмодерністські тексти взагалі мало осмислені — це не що інше, як довільна компіляція слів. «Чи не йдеться про те, щоб з допомогою химерного наукового жаргону надати глибокодумного вигляду філософським і соціологічним банальностям?» — запитують автори⁸². І, розбираючи конкретні цитати, доводять, що за ними криється не просто слабка обізнаність нефахівців у фахових питаннях, а більше — байдужість, навіть зневага до фактів і логіки.

⁷⁷ Sokal A. Transgressing the Boundaries : Towards a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity // Social Text.— 1996.— N 46/47.— P. 217–252.

⁷⁸ Sokal A. A Physicist Experiments with Cultural Studies // Lingua Franca.— 1996.— May/June.— P. 62–64.

⁷⁹ Sokal A., Bricmont J. Impostures intellectuelles.— Paris, 1997.— 288 p.

⁸⁰ Sokal A., Bricmont J. Fashionable Nonsense : Postmodern Intellectuals' Abuse of Science.— New York, 1998.— 274 p.

⁸¹ Ibid.— P. VII–VIII, 19.

⁸² Ibid.— P. 11.

На сторінках книги відомі мислителі нагадують респектабельних політиків, яких зненацька застукали на хабарництві. Їхня роль у філософії — така ж, як і роль Т. Д. Лисенка в біології. Утім, А. Сокал і Ж. Брікман зауважують, що вістря їхньої критики скероване не на соціогуманітарні науки взагалі, а лише на окремих їх представників. Розуміючи важливість цих наук, фізики прагнуть застерегти колег-гуманітаріїв (надто молодих) проти шахрайства, а також розвіяти міф, начебто постмодерністські тексти складні через те, що містять глибокі ідеї. Складні й незрозумілі вони з тієї причини, що нічого не значать⁸³. Автори захищають канони раціональності й інтелектуальної чесності, які мають бути спільними для природничих і гуманітарних наук. «Наша мета — заохотити критичне ставлення не тільки щодо конкретних осіб, але й до тієї частини інтелігенції (і в США, і в Європі), яка мириться з такими текстами й навіть потурає їм»⁸⁴.

Можна вважати, що «Модні дурощі» досягли мети. Книжка викликала серйозну дискусію щодо недобросовісності в науці, загострила увагу до проблем мови гуманітарної літератури, її ясності й осмисленості.

На думку І. А. Гобозова, філософія, яка ще недавно була духовним провідником, торувала шляхи майже для всіх наук і мистецтв, сьогодні потрапила в глибоку кризу. Постмодерністи перетворили її в «порожній дискурс про все й ні про що»⁸⁵. Їхні трактати позбавлені будь-якого здорового глузду і є, по суті, набором нісенітниць. Замість вдумливого аналізу вони жонглюють новими, безмістовними термінами. «Любов до мудрості замінена любов'ю до мудрування»⁸⁶ — такий невтішний висновок І. А. Гобозова.

Філософія і справді зародилася як любов до мудрості, як пошук істини, як цікава, потрібна кожному наука. Давні тексти написані здебільшого простою розмовною мовою, деякі навіть у формі діалогу. Відтоді мова філософії змінилася до невпізнанності. Сьогодні це високоспеціалізована мова зі своїми термінологічними й стилістичними традиціями. Проте ми бачили, що самі ж філософи оцінюють трактати багатьох своїх колег як заскладні й малозрозумілі. Ці трактати до певної міри дискредитували філософію серед нефахівців, створивши їй славу, а радше неславу, нудної й «заумної» науки. Не випадково термін *метафізика*, що первісно означав «учення про недоступні для досліду першопричини буття», у європейських мовах набув зневажливого значення «абстрактні, пусто-порожні розумування». Те саме стосується й терміна *схоластика*: від значення «напрямок середньовічної філософії, який логічно обґрунтовує релігійні догми» розвилася переносне — «формальні знання; мертва, суха наука; догматизм».

Така репутация, хоч і небезпідставна, навряд чи цілком заслужена. Адже серед філософів було й чимало майстрів слова, авторів стилістично досконалих, естетично вишуканих текстів. Крім уже згаданого А. Шопенгауера, це Ф. Ніцше, Х. Ортега-і-Гассет, І. О. Ільїн, О. Ф. Лосєв, Е. Фромм та ін. Ось, наприклад, відгук про літературний хист Л. І. Шестова: «Шестов пише не тільки цікаво і ясно, але на читача надзвичайно впливає рідкісна в письменників простота; відсутність будь-якої пишномовності й гонити за “стилем”. Витонченість і сила слова якось своєрідно сполучаються в Шестова зі строгістю та чистотою словесної форми — і звідси невідступне враження справжності й правдивості. Напевно,

⁸³ Ibid.— Р. 5–6.

⁸⁴ Ibid.— Р. 6–7.

⁸⁵ Гобозов І. А. Куда катится философия : От поиска истины к постмодернистскому трéпу (Философский очерк).— М., 2005.— С. 5.

⁸⁶ Там же.— С. 193.

саме ці властивості творів Шестова сприяли тому, що літературні кола цінували й цінують Шестова значно вище, ніж кола філософські»⁸⁷.

Як твердить Я. Хінтікка, на стороннього спостерігача сучасна філософія справляє враження гурту людей, які говорять і нечують один одного. Філософи аналітичного напрямку марнують винахідливість і здатність до точних формулювань на маловажливі технічні проблеми. Їхні опоненти герменевтичного й деконструктивістського напрямів «маніпулюють загальними поняттями на пишномовному жаргоні, призначеному, радше, затемнювати, ніж прояснювати ідеї»⁸⁸. Здається, пише автор, ми спостерігаємо «кінець філософії», яка вироджується в розумний діалог заради розумного діалогу.

Такий безрадісний висновок стосується, мабуть, не тільки філософії. Проте інші соціогуманітарні науки — тема окремої розмови.

Наведені в цій статті погляди й оцінки однозначно засвідчують, що проблема наукового жаргону лишається назрілою вже не одне століття. Отже, поглиблене лінгвістичне дослідження цього явища є актуальним і потрібним.

P. O. SELIHEY

ACADEMESE ACCORDING TO WRITERS AND PHILOSOPHERS

The paper explores critical appraisals of obscure academic discourse, given by writers and philosophers of various times and nations. Their appraisals testify that academese is really pending problem for some centuries.

Key words: academic discourse, academese, language attitude.

⁸⁷ Зеньковский В. В. История русской философии.— М., 2001.— С. 735–736.

⁸⁸ Хинтикка Я. Проблема истины в современной философии // Вопр. философии.— 1996.— № 9.— С. 46.